

Яценко Ольга Миколаївна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної торгівлі і
маркетингу, Київський національний
економічний університет ім. В. Гетьмана
Завадська Юлія Сергіївна,
кандидат економічних наук, Дата Аналітик
в Data Science Team, LoopMe

Yatsenko Olha,
Doctor of Economics, Professor, Kyiv
National Economic University Named
After Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-4399-2217>
Zavadska Yuliia,
Candidate of Economic Sciences, LoopMe,
<https://orcid.org/0000-0003-3424-0873>

**УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ СТАБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE
CONTEXT OF STABILIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY**

Яценко О. М., Завадська Ю. С. Управління
зовнішньоекономічною діяльністю
сільськогосподарських підприємств у контексті
стабілізації національної економіки. *Український
журнал прикладної економіки та техніки*.
2023. Том 8. № 4. С. 340 – 351.

Yatsenko O., Zavadska Y. Management of
foreign economic activity of agricultural
enterprises in the context of stabilization of
the national economy. *Ukrainian Journal of
Applied Economics and Technology*.
2023. Volume 8. № 4, pp. 340 – 351.

Дослідження присвячено оцінюванню наслідків війни в Україні щодо світової торгівлі сільськогосподарською продукцією та обґрунтуванню особливостей управління зовнішньоекономічною діяльністю сільськогосподарських підприємств країни у воєнний і поствоєнний періоди у контексті стабілізації національної економіки. На основі аналізу виокремлено основні складові наслідків війни в Україні щодо світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, що мають географічний характер і специфічний контекст. Визначено вплив дій країни-агресора на території України щодо міжнародних торговельно-економічних зв'язків. Розглянуто і досліджено просторову та товарну структуру торговельних інтеграційних відносин України у сфері сільськогосподарського виробництва у довоєнний і воєнний періоди. Зазначено, що, попри невелику частку України у загальному обсязі світової торгівлі та виробництва, інтеграція країни у міжнародні сільськогосподарські ринки є досить значною. Доведено, що вітчизняний аграрний сектор є потужним експортером сільськогосподарської продукції за низкою позицій, включно з основними продуктами харчування. Обґрунтовано, що для стабілізації національної економіки необхідно модернізувати всі сектори економіки України, зокрема сільського господарства. Потрібно не лише відбудувати їх до довоєнного рівня, а глибоко трансформувати країну на всіх рівнях (макро-, мезо і мікрорівнях), починаючи від бізнес-моделей і технологій, інфраструктури та логістики до докорінного оновлення інституцій. Визначено, що головною стратегічною ціллю має залишатися набуття Україною повноправного членства в ЄС.

Ключові слова: агропродовольчий ринок, сільськогосподарська продукція, управління зовнішньоекономічною діяльністю, сільськогосподарські підприємства, стабілізація національної економіки, парадигма сталого розвитку, міжнародна торгівля, війна в Україні, розвиток.

The study is devoted to assessing the consequences of the war in Ukraine for the world trade in agricultural products and substantiating the peculiarities of managing the foreign economic activity of agricultural enterprises of the country in the military and post-war periods in the context of stabilizing the national economy. Based on the analysis, the author identifies the critical components of the effects of the war in Ukraine on world agricultural trade, which are geographically specific and contextual. The impact of the aggressor country's actions on the territory of Ukraine on international trade and economic relations is determined. The spatial and commodity structure of Ukraine's trade integration relations in agricultural production in the pre-war and war periods is considered and studied. It is noted that despite Ukraine's small share in the total volume of world trade and production, the country's integration into international agricultural markets is quite significant. It is proved that the domestic agricultural sector is a powerful exporter of agricultural products for several items, including staple foods. Ukraine retained its place among the world's five most prominent exporters of agricultural products in 2022. The main products of domestic agricultural exports have traditionally been grains and oilseeds, various oils, residues of the food and processing industry, meat, and offal. It is substantiated that for stabilizing the national economy, it is necessary to modernize all sectors of the Ukrainian economy, including agriculture. It is necessary not only to rebuild them to pre-war levels but also to profoundly transform the country at all levels (macro, meso, and micro), from business models and technologies, infrastructure, and logistics to a radical overhaul of institutions. The main strategic goal was to maintain Ukraine's full membership in the EU.

Keywords: Agri-food market, agricultural products, foreign economic activity management, agricultural enterprises, stabilization of the national economy, sustainable development paradigm, international trade, war in Ukraine, development.

Вступ

Довготривала війна в Україні залучає важливих гравців світового ринку сільськогосподарських товарів у час і без того високої нестабільності, викликає значне занепокоєння щодо

потенційного негативного її впливу на продовольчу безпеку та суб'єктів агробізнесу як в Україні, так і на загальносвітовому рівні. Спостерігається невизначеність навколо її географічного масштабу та тривалості, що обумовлює посилення флуктуаційних змін у межах глобальної агропродовольчої системи. Наразі можна виокремити низку прямих і непрямих наслідків від повномасштабного вторгнення росії на територію України. До перших належить суттєве скорочення виробничої, як результат, експортної діяльності України, знищення інфраструктурних об'єктів, скорочення трудових ресурсів у результаті мобілізації населення до лав Збройних сил, загострення екологічної проблеми тощо. З-поміж непрямих можна виокремити наслідки санкційного тиску, запровадженого міжнародною спільнотою щодо країни-агресора – російської федерації, які мають на меті унеможливити ескалацію конфлікту та відстоювання демократичних цінностей сучасного суспільства. Зазначене обумовлює суттєве скорочення валового внутрішнього продукту як України, росії, так і поза їх межами. Зокрема, у країнах Європи, враховуючи географічну близькість регіону та його залежність від російських енергоресурсів, що, своєю чергою, може вплинути на дестабілізацію його політичної системи. В цих умовах актуалізується питання ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю сільськогосподарських підприємств України у воєнний і повоєнний періоди у контексті стабілізації національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань визначальних тенденцій розвитку глобального ринку продовольства присвячені праці таких вчених, як: Л. Антонюк, Д. Белла, Д. Гоша, Т. Елвіна, В. Власова, Г. Вороніна, А. Гальчинського, О. Добросоцького, С. Дем'яненка, Д. Ільницького, М. Кастельєса, С. Ковальчука, А. Колесняк, О. Ковтун, Д. Лук'яненка, Р. Мальтуса, Т. Мельник, Т. Орехової, Б. Пасхавера, А. Поручника, В. Рокочи, Р. Спілсбарі, А. Старостіної, Я. Столярчук, Т. Циганкової, А. Шлапак, О. Шниркова і ін. Дослідженню проблем і перспектив діяльності сільськогосподарських підприємств та особливостей функціонування агропродовольчих ринків присвячені праці: В. Андрійчука, М. Гофмана, В. Збарського, В. Зіновчука, В. Іванюти, Ю. Коваленко, О. Кривончак, Т. Лозинської, П. Саблука, О. Скидана, Г. Черевко, О. Шибаніної, В. Шибаніна та ін. Характеристику зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств надано в наукових працях: О. Голосова, І. Гончаренко, Т. Зіновчук, Л. Зубченко, С. Кваші, А. Ключник, Л. Назарової, К. Наконечної, В. Ніценко, О. Новікова, Р. Садридінова, М. Пугачова, Г. Федосєєвої та ін. Особливостям конкуренції у сільському господарстві присвячені праці: В. Аранчій, А. Бидик, Л. Євчук, О. Єрмакова, М. Маліка, О. Николук, І. Червена, О. Школьного, О. Шпикуляка, В. Яценко та ін. Нерозв'язаний аспект проблеми полягає в обґрунтуванні напрямів оптимізації зовнішньоторговельних відносин вітчизняних товаровиробників у межах глобального ринку агропродовольчої продукції.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є оцінювання наслідків війни в Україні щодо світової торгівлі сільськогосподарською продукцією та обґрунтування особливостей управління зовнішньоекономічною діяльністю сільськогосподарських підприємств України у воєнний і поствоєнний періоди у контексті стабілізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах глобальної нестабільності все більш актуальним питанням, яке постає перед Україною, багатьма країнами та світовою спільнотою загалом, є не лише забезпечення стабілізації національних економік, а передусім сталого розвитку економічної системи та її стійкості до зовнішніх факторів. Значний вплив на геополітичну нестабільність мало повномасштабне вторгнення росії на територію України, що суттєво вплинуло на здатність сільськогосподарських підприємств повноцінно виробляти та експортувати низку товарних груп. Низка країн з метою формування критичних резервів національної продовольчої безпеки вдалася до запровадження численних нетарифних заходів регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією, зокрема повної заборони експорту таких товарів. Адже багато країн вже зазнало серйозних економічних наслідків від повномасштабного російського вторгнення в Україну. Україна є одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, отже перебої з постачанням цих товарів і пов'язані з цим стрибки цін уже відчуються у всьому світі. Оскільки країни Чорноморського регіону є важливими експортерами добрив, дефіцит і підвищення цін можуть призвести до зниження врожайності в багатьох регіонах світу. Це, своєю чергою, може призвести до того, що ціни на продукти харчування сягнуть нових максимумів [1-2]. Продовольча безпека не є єдиним викликом для сучасного світу, адже актуальними є й проблеми кліматичних змін, які тягнуть за собою виснаження ресурсів, а також питання трансформації продовольчих систем, енергозбереження, використання відновлювальних ресурсів.

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів агробізнесу залежить від особливостей ефективного функціонування світових агропродовольчих ринків, що переживають період надзвичайних змін, які визначають споживчі тенденції та ставлять перед сільськогосподарськими підприємствами нові виклики. Важливо розглянути інші аспекти цієї ситуації. Насамперед споживачі стають все більш обізнаними та вимогливими щодо продуктів харчування. Зростає попит на якісну, екологічно чисту та етично вироблену їжу. Це призвело до популяризації органічного виробництва, місцевих продуктів і веганських альтернатив. Сільськогосподарські підприємства повинні адаптуватися до цих нових реалій і забезпечити виробництво продукції, яка відповідає сучасним споживчим вимогам і на яку є запит на національному і зовнішньому ринках. Крім того, світове населення надалі зростає, і очікується, що до 2050 р. [3] воно сягне 9 млрд людей. Це створює тиск на збільшення продуктивності сільського господарства та забезпечення стабільного постачання продуктів харчування. Виклик полягає в тому, як зробити це відповідно до сталого розвитку, зменшуючи негативний вплив на навколишнє середовище. Водночас глобальні агропродовольчі ланцюги постачання стають більш складними та піддаються ризикам від зовнішніх факторів, таких як зміни клімату, вірусні захворювання та геополітичні конфлікти. У підсумку, сучасні глобальні агропродовольчі ринки вимагають відповідати споживчим тенденціям і вирішувати складні виклики. Досягнення цих цілей вимагає радикального перегляду світових моделей виробництва та споживання продуктів харчування, що обумовлює діяльність і особливості управління зовнішньоекономічною діяльністю сільськогосподарських підприємств України, передусім у воєнний і поствоєнний періоди з метою забезпечення стабілізації національної економіки.

Нові прогнозовані економічні умови, ймовірно, значною мірою вплинуть на попит на продовольство, доступ до продуктів харчування та якість харчування впродовж кількох найближчих років. Контраст між надлишком сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах та його нестачею на роздрібних ринках під час локдаунів унаслідок COVID-19 підкреслює високі транзакційні витрати та інформаційну асиметрію. Стейкхолдери галузі перебувають в умовах, коли їхній доступ до належної інформації обмежений.

Війна в Україні є трагедією для кожного українця. Водночас її наслідки, зокрема економічні, мають глобальний прояв [4-5]. Ситуація ускладнюється тим, що війна завдала удару по економічній системі, яка не встигла відновитись після рецесії, спричиненої пандемією COVID-19. Основний тягар руйнувань відчуває на собі сам народ України, але втрати, пов'язані зі скороченням торгівлі та виробництва, ймовірно, відчують на собі люди в усьому світі через підвищення цін на продовольство і енергоносії та зменшення доступності товарів, які експортує Україна, що вже спровокувало суттєву гуманітарну кризу. Водночас найбільш вразливими є країни з низьким рівнем доходу на одну особу населення, оскільки в їх межах, як правило, населення витрачає більшу частину своїх доходів на продукти харчування, порівняно з розвиненими країнами. З макроекономічної точки зору, вищі ціни на продовольство та енергоносії призведуть до зменшення реальних доходів і глобального попиту на імпорт. Водночас торговельні витрати у найближчій перспективі продовжать зростати через санкції, експортні обмеження, логістичні збої та високу вартість на енергоносії [6]. Як наслідок, в економічній площині війна матиме більший прояв щодо світової торгівлі у 2024 р., ніж глобального ВВП. Скорочення внутрішнього валового продукту, ймовірно, буде спостерігатися здебільшого у країнах Європи, враховуючи географічну близькість регіону та його залежність від російських енергоресурсів. Це, своєю чергою, може вплинути на стабільність політичної системи даного регіону. В цих умовах окремі країни опиняються в ситуації прямої залежності від інших у вчасному забезпеченні життєво необхідними продуктами харчування. Проблема глобальної продовольчої безпеки найбільш гостро спостерігається в країнах Азії, що є основними світовими імпортерами пшениці та кукурудзи (Індонезія, Бангладеш, Пакистан) та регіону MENA (Єгипет, Ємен, Ліван, Ізраїль, Лівія, Ліван, Туніс, Марокко, Ірак, Саудівська Аравія).

Перебої у виробництві та експорті української пшениці ще більш загострили досить складну ситуацію у межах зазначеного сектору. Найбільш вразливими до зазначених кризових явищ наразі є Гамбія, Ліван, Республіка Молдова, Джибуті, Лівія та Туніс, обсяг загального імпорту пшениці з України яких сягав понад 40%. Через велику імпортозалежність від вітчизняного виробництва вони можуть зіткнутися з труднощами швидкого переходу на альтернативні джерела експорту, що, вірогідно, призведе до дефіциту постачання у короткостроковій перспективі. Збої з постачання зазначених товарів спричинили різке зростання цін. Зокрема, вартість пшениці зросла на понад 40% з початку війни (водночас ціни на ф'ючерси зросли на понад 60%). Ціни на продукти харчування, такі як рис і кукурудза, внаслідок перебоїв у виробництві та того, що вони є товарами-субститутами щодо пшениці,

характеризуються також подібною тенденцією. Водночас втручання у торговельну політику з боку держави призводить до загострення небезпечної ситуації. Експортні обмеження ще більше скорочують світову пропозицію, тоді як заходи з лібералізації імпорту та субсидії збільшують попит. Вищі ціни на продовольство завдають найбільшої шкоди нетто-імпортерам, переважно країнам з низьким і середнім рівнем доходу в Африці на південь від Сахари (Ботсвана, Зімбабве) та на Близькому Сході (Алжир, Туніс), поглиблюючи бідність у світі [1, 7].

Розвиток глобальної економічної системи, зокрема сектору агровиробництва, відбувається під дією низки технологічних, інституційних, економічних, соціальних та екологічних детермінант. У середньостроковій перспективі формування основних трендів становлення міжнародних агропродовольчих ринків визначатиме турбулентне середовище з тісно переплетеними цілями у трьох вимірах сталого розвитку – економічному, соціальному та екологічному. Підвищення продуктивності агровиробництва та ефективності сільськогосподарських підприємств є основним фактором для зміцнення продовольчої безпеки щораз більшого населення планети, кількість якого, за прогнозами ФАО, до 2030 р. сягне 8,5 млрд. Водночас глобальний попит на сільськогосподарські товари зростатиме на 1,2% на рік протягом наступного десятиліття, а загальна доступність їжі підвищиться на 4% за той же період, досягнувши трохи більше 3000 калорій на людину в день [8]. Крім того, наразі відслідковується посилення процесів урбанізації та старіння населення світу, що супроводжується трансформацією харчових систем і соціально-економічної структури сільських громад. Зміна раціону харчування прогнозується у бік збільшення споживання м'яса птиці, молочних продуктів з урахуванням споживчих уподобань населення країн Південної Азії. Досягнення зазначеного рівня продовольчого забезпечення відбуватиметься шляхом збільшення глобального агровиробництва, а саме зростання врожайності та продуктивності, розширення землекористування та впровадження інноваційних здобутків у виробничий процес [9].

В цих умовах модернізація національних сільськогосподарських підприємств є одним з основних важелів стабілізації національної економіки у поствоєнний період і становлення АПК відповідно до цілей сталого розвитку. Однак, попри той факт, що, за прогнозами, протягом наступних десяти років викиди на одиницю продукції значно скоротяться, їх загальний розмір збільшиться на 4% [8]. Зазначені обставини підтверджують нагальність подальшого інноваційного розвитку у сфері агровиробництва.

Очікується деякий перерозподіл виробничих потужностей у межах країни, що розвиваються. Вони дедалі більше братимуть участь у формуванні глобального ринку сільського господарства та продовольства [10], а їхня частка експорту досягне рівня однієї третини. Попри це, імпорт становитиме значну частину загального внутрішнього споживання у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, Латинської Америки та Карибського регіону [11]. Тому подальше налагодження міжнародних торговельних відносин матиме вирішальне значення для забезпечення глобальної продовольчої безпеки та подолання бідності в сільській місцевості. Роль добре функціонуючих ринків у стимулюванні стабілізації та економічного зростання національної економіки є значною, однак ринковий механізм не може гарантувати низку соціальних та екологічних переваг, які є основними для забезпечення сталого розвитку. Особливої актуальності зазначений фактор набув в умовах пандемії COVID-19, що супроводжувалась збоями на всіх етапах ланцюгів постачання продуктів харчування [12]. Попри ці потрясіння, загалом торгівля сільськогосподарськими продуктами харчування та глобальні ланцюжки доданої вартості виявилися стійкими. Державні заходи щодо обмеження на експорт та імпорт, зміни імпортних бар'єрів та/або застосування внутрішніх торговельних обмежень, як правило, були нетривалими.

Міжнародна торгівля може зіграти особливо важливу роль в адаптаційних зусиллях, сприяючи продовольчій безпеці багатьох країн. Для України це може бути шансом реалізувати явний і латентний експортний потенціал сільського господарства у воєнний, а особливо у поствоєнний періоди. Адже у короткостроковій перспективі відбуватиметься переміщення продовольства з надлишкових у зони з дефіцитом, торгівля може забезпечити ефективний механізм подолання нестачі виробництва. Інтеграційні процеси у межах світового сільськогосподарського ринку повинні підсилити адаптаційну роль торгівлі з точки зору збільшення доступності до продовольства та впливу на розподіл прибутків і збитків між виробниками та споживачами. Багато основних гравців в торгівлі сільськогосподарською продукцією відзначають відновлення росту експорту та імпорту на противагу стагнації [13].

Мікро-, малі та середні підприємства (ММСП) відіграють важливу роль у економічному та соціальному розвитку країн світу. Попри появу нових можливостей для виходу на світові ринки, участь ММСП у міжнародній торгівлі є дуже обмеженою. Низка досліджень показала, що

торговельні перешкоди більше впливають на ММСП, ніж на великі компанії. Деякі перешкоди включають нетарифні бар'єри, громіздке регулювання та митні процедури, складність з доступом до фінансування та відсутність прозорості. У межах СОТ питання ММСП було відсутнє на порядку денному торговельних переговорів. Лише деякі угоди СОТ містять положення, які впливають на скорочення торговельних витрат для ММСП (Угода про технічні бар'єри у торгівлі, Угода про санітарні і фітосанітарні заходи, Угода про спрощення процедур торгівлі). Водночас, з огляду на внесок ММСП у торгівлю, зацікавлені члени СОТ протягом останніх років активно розпочали обговорення питань, які стосуються усунення перешкод для участі ММСП у світовій торгівлі. Зокрема, влітку 2016 р. група членів «Друзі ММСП» подали пропозицію, яка заохочує членів розглядати питання ММСП у СОТ як частину порядку денного, орієнтованого на розвиток [14-15].

У глобальному масштабі наслідком широкомасштабного вторгнення росії в Україну є тенденція до сповільнення темпів зростання виробничих процесів і торговельного обігу як у межах українського, так і міжнародного агропродовольчого сектору. Водночас торговельні витрати у найближчій перспективі зростатимуть через експортні обмеження, логістичні збої, високу вартість на енергоносії тощо. Перебої з постачанням сільськогосподарських товарів внаслідок окреслених обставин спричинили різке зростання цін на них. Згідно з індексом цін на продовольство ФАО (FFPI), міжнародні експортні котирування основних продуктів харчування майже безперервно зростали з другої половини 2020 р. Кульмінацією цієї висхідної тенденції став березень 2022 р., коли вони досягли історичного максимуму [1]. Причому світові ринки зернових і рослинної олії є одними з тих, хто найбільше постраждав від зростання цін [16]. Зростання цін на зерно та рослинну олію продовжувалося протягом перших п'яти місяців 2022 р. У випадку з пшеницею ціни зросли у березні через скорочення експортних запасів напередодні врожаю 2022/23 рр. Надалі ситуація загострювалась порушеннями експорту з України у результаті сформованої логістичної кризи [18]. Зросли світові ціни також і на м'ясо всіх видів. Найбільше здорожчання відбулось щодо м'яса птиці, оскільки його пропозиція на світовому ринку так само обмежена внаслідок війни в Україні та спалахів пташиного грипу. Попри те, що ціни дещо знизилися протягом двох наступних місяців, котирування всіх товарних груп у FFPI2 залишаються високими [1].

Попри відносно невелику частку України у загальному обсязі світової торгівлі та виробництва (табл. 1), її інтеграція у міжнародні сільськогосподарські (с/г) ринки є досить значною. Вітчизняний аграрний сектор є потужним експортером сільськогосподарської продукції за низкою позицій, включно з основними продуктами харчування.

Таблиця 1. Динаміка світового та вітчизняного обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської (с-г.) продукції

Імпорт товарів за групами продукції – щорічно											
Показник	Продукція/Сектор	Одиниці виміру	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 / 2015, %
Світ	Загальний товарообіг	млрд дол. США	16736,0	16205,4	17975,9	19816,3	19341,0	17878,6	22602,8	25670,1	0,15
Світ	С/г продукція		1600,8	1603,4	1758,9	1850,9	1830,8	1846,8	2201,4	2432,3	0,15
Світ	Продукти харчування		1345,9	1357,7	1486,9	1556,7	1562,5	1603,6	1879,3	2089,1	0,16
Україна	Загальний товарообіг		37,52	39,25	49,61	57,19	60,80	54,34	72,84	55,24	0,15
Україна	С/г продукція		3,81	4,26	4,74	5,51	6,17	6,89	8,10	6,29	0,17
Україна	Продукти харчування		3,38	3,77	4,16	4,90	5,58	6,33	7,39	5,79	0,17
Україна/Світ	Загальний товарообіг	%	0,22	0,24	0,28	0,29	0,31	0,30	0,32	0,22	96
	С/г продукція		0,24	0,27	0,27	0,30	0,34	0,37	0,37	0,26	109
	Продукти харчування		0,25	0,28	0,28	0,31	0,36	0,39	0,39	0,28	110
Україна	С/г продукція/Загальний товарообіг		10,14	10,86	9,56	9,64	10,14	12,68	11,12	11,38	112
Експорт товарів за групами продукції – щорічно											
Світ	Загальний товарообіг	млрд дол. США	16554,6	16036,3	17741,3	19550,0	19017,1	17653,3	22365,8	24925,8	0,15
Світ	С/г продукція		1565,7	1585,7	1731,4	1810,3	1788,2	1809,5	2148,7	2325,5	0,15
Світ	Продукти харчування		1332,9	1357,2	1473,9	1533,6	1533,2	1573,5	1836,3	2007,7	0,15
Україна	Загальний товарообіг		38,13	36,36	43,27	47,34	50,05	49,19	68,07	44,38	0,12
Україна	С/г продукція		15,30	15,98	18,46	19,48	22,89	22,93	27,59	24,26	0,16
Україна	Продукти харчування		14,48	15,22	17,70	18,52	22,02	22,09	26,56	23,37	0,16
Україна/Світ	Загальний товарообіг	%	0,23	0,23	0,24	0,24	0,26	0,28	0,30	0,18	77
	С/г продукція		0,98	1,01	1,07	1,08	1,28	1,27	1,28	1,04	107
	Продукти харчування		1,09	1,12	1,20	1,21	1,44	1,40	1,45	1,16	107
Україна	С/г продукція/Загальний товарообіг		40,12	43,96	42,67	41,15	45,73	46,62	40,53	54,66	136

Джерело: побудовано авторами на основі [19].

2022 р. частка сільськогосподарської продукції у загальній структурі експорту товарів з України становила приблизно 53%, тоді як у 2021 р. – 41%. Попри війну, втрати, яких зазнали то-

варовиробники і держава та анексовані території, аграрний сектор залишився драйвером національної економіки, експортувавши продукції на 23,6 млрд дол. США. Це на 15% менше, ніж у 2021 р. Зниження товарообігу на суму в понад 6 млрд дол. США щодо 2021 р. (було експортовано – 27,9 млрд дол. США) стало характерною рисою 2022 р. для вітчизняного аграрного сектору економіки. Виручка від українського аграрного експорту 2022 р. скоротилась на 15% (табл. 2).

Таблиця 2. Експорт сільськогосподарської продукції України за групами товарів, 2022 р*.

Група товару	Вартість, млн дол. США	5 найбільших ринків збуту, від загальної вартості експортованих культур до вказаної країни
Зернові культури	8082,9	Румунія (кукурудза – 66,3; пшениця – 26,4), Китай (кукурудза – 94,5; ячмінь – 5,4), Іспанія (кукурудза – 68,1), Туреччина (кукурудза – 36,5; пшениця – 52,2; ячмінь – 10,7), Польща (кукурудза – 78,3; пшениця – 18,6)
Олійні культури	3370,9	Румунія (насіння ріпаку – 50,8; насіння соняшнику – 38,5), Туреччина (соя – 52,4; насіння соняшнику – 39,8), Польща (насіння ріпаку – 82,7; соя – 13,5), Болгарія (насіння соняшнику – 96,7), Німеччина (насіння ріпаку – 67,6; соя – 25,8)
Рослинна олія	5354,2	Польща (олія соняшникова – 64,2; олія соєва – 31,1), Індія (олія соняшникова – 99,9), Туреччина (олія соняшникова – 99,5), Нідерланди (олія соняшникова – 99,2), Румунія (олія соняшникова – 98,9)
М'ясо та м'ясопродукти	851	Нідерланди (м'ясо та їстівні субпродукти птиці – 100), Саудівська Аравія (м'ясо та їстівні субпродукти птиці – 100), Словаччина (м'ясо та їстівні субпродукти птиці – 100), Китай (м'ясо яловичини морожене – 99,9), ОАЕ (м'ясо та їстівні субпродукти птиці – 92,6)
Молоко та молокопродукти	233	Польща (масло вершкове – 50,2; молоко згущене – 29,3), Молдова (масло вершкове – 33,2; сири – 18,2; молоко не згущене – 32,4), Казахстан (сири – 77,1; масло вершкове – 16,1), Нідерланди (молоко згущене – 61,5; масло вершкове – 38,5), Ізраїль (молоко згущене – 67,1; масло вершкове – 30,8)
Риба та рибопродукти	40	США (філе рибне – 94,4), Німеччина (філе рибне – 87,8; ракоподібні – 5,9), Японія (філе рибне – 100), Литва (філе рибне – 58,7), Данія (філе рибне – 97,6)
Овочі свіжі	12	Польща (перець, баклажани, гарбузи тощо – 40,5; огірки – 35,4), Молдова (картопля – 77,1; перець, баклажани – 21,1), Білорусь (картопля – 53,7; капуста – 44,7), Угорщина (перець, баклажани – 99,7), Німеччина (перець, баклажани тощо – 96,4)
Фрукти та ягоди свіжі	31	Польща (ягоди – 98,9), Білорусь (яблука, груші та айва – 100), Нідерланди (ягоди – 99,5), ОАЕ (яблука, груші та айва – 100), Велика Британія (ягоди – 95,3)
Мед, цукор та вироби з нього	365	Польща (мед натуральний – 36,8; цукор – 32), Німеччина (мед натуральний – 86,9; кондитерські вироби без какао – 12,2), Румунія (кондитерські вироби без какао – 27,2; цукор – 70,7), Угорщина (патока – 41,3), Чехія (сиропи – 33,3; мед натуральний – 31,9; цукор – 20,7)

* дані за січень – листопад.

Джерело: побудовано авторами на основі [20].

За оцінками науковців інституту аграрної економіки, вирішальним чинником збереження обсягів постачання сільськогосподарської продукції за кордон в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України стало збільшення обсягів постачання до Європейського Союзу, яке у 2022 р. досягло свого найбільшого значення за період незалежності нашої держави [21]. Водночас вартість постачання сільськогосподарських товарів до трьох інших регіонів – Азії, Африки та СНД – синхронно знизилась. Так, 2022 р. обсяги постачання сільськогосподарської продукції українського виробництва до країн-членів ЄС збільшилися проти показника 2021 р. (7,9 млрд дол. США) на 66% і склали 2022 р. 13,1 млрд дол. США. Водночас частка ЄС у вітчизняному експорті сільгосппродукції вперше перевищила половину від усього українського агроекспорту і становила 55,5%.

Варто відзначити, що Азія вперше за понад 10 років втратила позицію основного імпортера української агропродукції та з часткою у 30,9% перемістилася на друге місце. Вартісні обсяги аграрного експорту з України до країн цього регіону становили у 2022 р. 7,3 млрд дол. США. Обсяги постачань до країн Африки 2022 р. також зменшилися: з 3,7 млрд дол. США 2021 р. до 1,6 млрд дол. США (-57%). Це забезпечило регіону частку 6,8% від українського експорту сільгосппродукції. Постачання вітчизняного агропродовольства до країн-членів СНД зменшилися, порівняно з 2021 р., на 43% – до 0,8 млрд дол. США, забезпечивши регіону частку 3,4% в українському експорті агропродовольства. Варто відзначити, що ці чотири регіони закуповують майже 97% аграрної продукції українського виробництва.

Україна 2022 р. зберегла своє місце у п'ятірці найбільших світових експортерів аграрної продукції. Головними продуктами вітчизняного аграрного експорту традиційно стали зернові та олійні культури, різні олії, залишки харчової та переробної промисловості, а також м'ясо і субпродукти, на які припадає 88% його вартісних обсягів (табл. 3).

Для стабілізації національної економіки потрібно таке підґрунтя, яке б забезпечило і сприяло модернізації всіх секторів економіки України, зокрема сільського господарства, а не лише відбудови її довоєнного рівня, що вимагає глибокої трансформації країни на всіх рівнях

(макро-, мезо і мікрорівнях), починаючи від бізнес-моделей і технологій, інфраструктури та логістики до докорінного оновлення інституцій. Магістральними стратегічними цілями мають залишатися набуття Україною повноправного членства в ЄС, а також в НАТО. На сьогодні основою для створення передумов для відбудови будь-якої галузі української національної економіки, зокрема агропродовольчої, є потужний оборонний комплекс, розвиток надійних інституцій і низький рівень корупції. Також важливо розробити політику, яка стимулює зовнішньоекономічну діяльність сільськогосподарських підприємств та залучення прямих іноземних інвестицій, сприятливе бізнес-середовище та інклюзивну стійку фінансову систему. Страхування від воєнних ризиків, зокрема, має велике значення для подолання проблем безпеки, з якими можуть зіткнутися вітчизняні сільськогосподарські підприємства та іноземні інвестори.

Таблиця 3. Місце України з-поміж найбільших міжнародних виробників та експортерів сільськогосподарської продукції (2022/23 маркетинговий рік)

Вид продукції		Обсяг (1,000 МТ)	Ранг серед глобальних виробників / експортерів	Від світового виробництва / експорту	Основні ринки (2021 р.), млрд дол. США
Кукурудза	Виробництво	25000	8	2,1	Китай 1,9; ЄС 1,8; Єгипет 0,5
	Експорт	9000	4	4,9	
Пшениця	Виробництво	21500	9	2,8	Єгипет 0,9; Індонезія 0,7; Туреччина 0,4
	Експорт	10000	8	4,9	
Ячмінь	Виробництво	5700	7	3,9	Китай 0,7; Туреччина 0,2; Саудівська Аравія 0,1
	Експорт	1,800	6	5,9	
Соняшник	Виробництво	9500	3	19,2	Росія, ЄС, Аргентина, Туреччина
	Експорт	750	1	20,7	
Олія соняшникова	Виробництво	4085	3	21,4	Індія 1,9; ЄС 1,9; Китай 0,9
	Експорт	3600	1	34,7	
Шрот соняшниковий	Виробництво	3924	3	21,4	Болгарія
	Експорт	2700	1	39,8	
Рапс	Виробництво	3,200	6	4,0	ЄС 1,1; Пакистан 0,2; Великобританія 0,2
	Експорт	2,750	3	16,8	

Джерело: побудовано авторами на основі [22].

Згадані вище трансформації є викликом не лише для України, а й для всього світу загалом. Магістральною ціллю має стати формування конкурентоспроможної та ефективної національної економіки інтегрованої у глобальну, а визначальним стане налагодження експортних потоків, враховуючи важливість вітчизняного експорту не лише для стабілізації національної економіки, а й для забезпечення світового постачання продовольства. Це питання реалізується на всіх рівнях (мікро-, мезо-, макро-, міжкраїновому і глобальному рівнях) і вимагає значної дипломатії у координації між урядами, міжнародними організаціями, громадськими організаціями, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами. У цьому процесі формують нові механізми, інститути та альянси або трансформують наявні. Основна ціль втілюється в межах стратегії, яка, своєю чергою, має реалізовуватися в межах формування комплексу коротко-, середньо- та довгострокових інструментів за різними напрямками (табл. 3).

Спеціальна система інструментарію у контексті стабілізації національної економіки має сформувати новітню національну аграрну політику у досліджуваній сфері, яка має охоплювати сприяння експорту в поєднанні з принципами сталого розвитку, включаючи забезпечення внутрішнього попиту на товари вітчизняного виробництва, щоб уникнути голоду та зміцнити продовольчу безпеку, враховуючи екологоощадне і раціональне використання природних ресурсів з метою збереження навколишнього середовища.

Пріоритети включають посилення конкурентних переваг як мікро-, малих і середніх підприємств на світових ринках, так і сільськогосподарських продуктів шляхом регулювання цін, експортних субсидій, грантів та іншої фінансової допомоги; розвиток і модернізацію інфраструктури агровиробництва, використання новітньої техніки та технологій (сільське господарство 4.0, що базується на здобутках четвертої промислової революції (Індустрія 4.0/Сільське господарство 4.0) та лежить у площині інтенсивної інтеграції інтернету речей (IoT), робототехніки, великих даних, штучного інтелекту й технології блокчейну), розвиток і використання наукових і освітніх результатів у галузях сільського господарства.

Обговорення. Країнам, які безпосередньо залежать від імпорту продовольства з України, необхідно якомога швидше переорієнтуватись на інші джерела постачання. У перспективі з метою гарантування продовольчої безпеки населення таким країнам варто приділити увагу урізноманітненню внутрішнього виробництва. Крім того, міжнародному співтовариству необхідно звернути увагу на наявні потенційні довгострокові виклики щодо глобального

зростання та співпраці та напрацювати заходи з протидії сформованим країною-агресором передумовам щодо «роз'єднання» світу.

Таблиця 3. Імперативи, інструменти та механізми розвитку с/г підприємств та управління зовнішньоекономічною діяльністю у контексті стабілізації національної економіки

Імперативи				
Цифровізація і технологічні інновації	Інституціональна модернізація	Стале екологоощадне виробництво	Соціальна орієнтація і продовольча безпека	Ефективна циркулярна економіка
Інструменти				
Економічні	Соціальні	Екологічні	Технологічні	Інституційні
Забезпечення внутрішнього і зовнішнього ринку достатньою кількістю якісної продукції. Стимулювання всіх форм господарювання, зокрема ММСП. Інклюзивна стійка фінансова система. Залучення інвестицій у розбудову інфраструктури. Стимулювання розвитку кооперативів. Перехід до циркулярної економіки. Створення нових бізнес-моделей і послуг.	Зміцнення продовольчої безпеки. Стимулювання підвищення рівня освіти та науки у сфері сільського господарства. Підвищення кваліфікації трудових ресурсів. Підтримка сімейних фермерських господарств. Забезпечення гендерної рівності працівників. Розвиток соціальної інфраструктури аграрної місцевості. Освоєння інноваційних робочих місць ті вдосконалення знань і навичок.	Екологізація виробництва відповідно до вимог Європейської зеленої угоди та нового плану дій щодо економіки замкнутого циклу (CEAP). Екологічна і аграрна політика націлені на захист біорізноманіття та збереження навколишнього середовища. Екологоощадні методи виробництва і збереження ресурсів. Стимулювання органічного агровиробництва.	Прискорений розвиток індустрії 4.0 (Industry 4.0/Agriculture 4.0). Впровадження технологій четвертої промислової революції у виробництво і збуту продукції на всіх рівнях: інтеграція інтернету речей, робототехніки, великих даних, штучного інтелекту і технології блокчейну у сільське господарство.	Розроблення державних програм зі стимулювання інтенсифікації с/г діяльності у поєднанні із принципами сталості. Подолання корупції. Подальша робота із зниження бар'єрів із виходу на зовнішні ринки. Забезпечення умов рівного доступу до виробничих ресурсів підприємств різних форм господарювання, зокрема ММСП.
Механізми управління ЗЕД с/г підприємств				
Правові	Управлінські	Організаційні	Економічні	Мотиваційні
Вивчення національного та міжнародного законодавства та торговельної політики для оптимального використання, слідкування за змінами. Використання елементів міжнародної правової практики мінімізації ризиків ЗЕД.	Удосконалення системи управління ризиками ЗЕД. Формування загальної організаційної стратегії управління ризиками ЗЕД. Використання даних міжнародних організацій для систематичного надання експертної інформації щодо конкурентоспроможності та ризиків країн світу.	Переоцінювання організаційної структури й культури підприємства, пошук нових форм й видів здійснення ЗЕД. Оцінювання діяльності потенційних партнерів на зовнішньому ринку. Удосконалення міжнародних розрахунків.	Підвищення ефективності організації ЗЕД, співпраця з неурядовими організаціями. Підвищення ефективності фінансової діяльності. Аналіз і реструктуризація інвестиційного й кредитного портфелів підприємства.	Стимулювання покращення фахової підготовки працівників, що організовують ЗЕД. Винагорода співробітників за ефективну зовнішню контрактну діяльність.
<i>Магістральна мета</i>				
Конкурентоспроможна та ефективна національна економіка інтегрована у глобальну				
<i>Стратегічні цілі</i>				
<i>Оперативні цілі (короткострокові)</i>		Відновлення виробничих спроможностей		
<i>Тактичні цілі (середньострокові)</i>		Зростання рівня конкурентоспроможності с/г продукції		
<i>Стратегічні цілі (довгострокові)</i>		Вступ до ЄС		

Джерело: власні дослідження.

Отже, війна в Україні, одного з найважливіших експортерів сільськогосподарської продукції, у період і без того високих і нестабільних міжнародних цін на продовольство та сировину зумовила посилення дестабілізації світових аграрних ринків. Враховуючи сприятливі погодні умови та певне збільшення виробничих потужностей аграрного сектору України, потенційно, 2023 р. мав характеризуватись високою врожайністю зернових і, відповідно, підтриманням високого рівня експортних можливостей. Однак бойові дії на території України та окупація значних її територій спровокувало низку негативних факторів, а саме переміщення населення, пошкодження чи знищення цивільної інфраструктури, обмеження пересування людей і товарів, що повністю чи частково заблокувало можливість фермерів провадити заходи із здійснення своєї основної діяльності, збору і продажу урожаю. Ситуація ще більше ускладнилась через перебої у функціонуванні інфраструктурного та інституційного забезпечення. Після переміщення активних бойових дій до східної та південної частини країни

на початку квітня 2022 р. економічна, зокрема сільськогосподарська, діяльність в центральних, північних та частково південних областях країни почала відновлюватись. У цих регіонах фермери розпочали здійснювати роботи на полях, часто стикаючись з необхідністю вилучати боєприпаси, що не розірвалися, перш ніж вони зможуть застосовувати добрива для озимих культур або здійснити заходи з підготовки землі під посів ярих культур. Перераховані обставини викликають серйозне занепокоєння щодо потенційного негативного впливу на продовольчу безпеку як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

Задля подолання руйнівних наслідків від війни низка міжнародних організацій, уряди країн напружували та спрямовували різноманітну допомогу Україні. Зокрема, значні зусилля приділені вирішенню логістичних проблем. З моменту початку повномасштабного вторгнення та блокади портів України, через які здійснювалося близько 90% транспортування зерна закордон, гостро стало питання створення можливості для їх експорту. З цією метою було запущено переговорний процес і розроблено альтернативні схеми розбудови логістичних ланцюгів, зокрема через морські порти держав-сусідів (а саме Болгарії та Румунії). За посередництва Туреччини 22 липня 2022 р. було підписано договір щодо створення безпечного експортного коридору в акваторії Чорного моря. Тим самим мали бути створені умови для транспортування заблокованого зерна з України. З цією метою відповідно до угоди було дещо послаблені санкції щодо експорту зернових і з Росії. Приділяється увага та надається допомога з будівництва нової мережі споруд для зберігання сільськогосподарської продукції в Україні. Крім того, підтримка була спрямована на забезпечення сільськогосподарських виробників необхідними матеріалами та послугами для ефективного вирощування та збору врожаю [23]. Варто зазначити, що, окрім зазначених зусиль з боку міжнародної спільноти, у цій складній ситуації для українського АПК будь-яка допомога з точки зору збільшення можливостей більш вільного експорту вітчизняної продукції без тарифних чи нетарифних бар'єрів до зовнішніх ринків є надзвичайно важливою. Така як була, наприклад, у 2022 р., коли Польща пришвидшила проходження процедур на кордоні та транспортування української продукції, країни G7 повністю підтримують створення Україною нових ланцюгів збуту, а Австрія зняла обмеження для українських перевізників – тепер вантажні перевезення територією Австрії можливі без будь-яких дозволів, що разом із попередньо знятими обмеженнями Словаччиною та Італією дає змогу безперешкодно поставляти вітчизняну агропродукцію до Італії та її морських портів [24]. Вагоме значення має низка оновлених або розроблених програм міжнародних партнерів щодо підтримки агровиробництва в Україні. Зокрема, ФАО створено план для оцінювання потреб у відбудові та відновленні України [25], Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) допоможе українським агрокомпаніям із забезпеченням кредитними ресурсами тощо.

Поряд з підтримкою з-за кордону, яку вже надають Україні, критично важливою є допомога, яку надає своїм суб'єктам господарювання сама українська держава. Зокрема, 15 березня 2022 р. уряд зняв обмеження щодо обсягу на державні гарантії на портфельній основі [26], також було розширено державну програму пільгових кредитів [27]. Було збільшено можливості з виділення дотацій облдержадміністраціями. З метою формування продовольчої безпеки на внутрішньому ринку 5 березня 2022 р. уряд України запровадив нульові квоти на експорт певних видів продукції сільського господарства [28]. Зокрема, було заборонено вивезення живої худоби, м'яса та м'ясних субпродуктів, гречки, жита, цукру, вівса, проса та деяких інших позицій. Усі ці заходи спрямовані на убезпечення більшості українських аграріїв від дефолту і надати їм достатній обсяг ліквідності, повністю компенсувати втрати яких у короткостроковій перспективі неможливо. Чимало з виробників наразі взагалі припинили свою діяльність. Однак вжиті заходи все ж допоможуть підтримати продовольчу безпеку України та знизити кризові явища для країн-партнерів, а також підвищити ефективність управління зовнішньоекономічною діяльністю сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Спричинені війною перебої в експорті сільськогосподарської продукції з України наражають глобальні продовольчі ринки на чисельні ризики, зокрема на збільшення незадоволеного попиту, зростання міжнародних цін на продукти харчування, загострення продовольчої кризи у низці країн. Війна вплинула на підвищення цін на продукти харчування, корм для худоби, добрива, паливо тощо. Світ знову зіштовхнувся з продовольчою і паливною кризою, яку найбільше наразі відчули на собі країни Африки, Азії та Середнього Сходу, які імпортують значну частину української пшениці. За майже два роки повномасштабного вторгнення значних втрат зазнала вся економічна екосистема АПК України, вздовж усього

ланцюга – від полів до експортних ринків. Наразі можна виокремити такі найбільш руйнівні фактори, як суттєве скорочення сільськогосподарських угідь (як внаслідок окупації, так і внаслідок ведення активних бойових дій і мінування територій російськими окупаційними військами), дестабілізація внутрішнього ринку, руйнування інфраструктурних і логістичних об'єктів, викрадення зернових та інших запасів з метою подальшого незаконного вивезення за межі країни з метою реалізації. Зазначені проблеми з логістикою зумовили фізичну обмеженість доставляти зернові нашим традиційним покупцям, наприклад, в Азію чи до країн Близького та Середнього Сходу. Варто зазначити, що чим далі триває війна росії проти України, тим складнішою стає ситуація для вітчизняного АПК і світових ринків.

Вагома роль України у розв'язанні глобальної продовольчої проблеми є вкрай суперечливою, адже, з одного боку, конкурентні переваги країни на міжнародному ринку агротоварів забезпечуються латентним потенціалом їх виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, але, з другого боку, ресурсна орієнтація українського експорту, яка характеризується непостійним попитом і значною ціновою мінливістю, і низька конкурентоспроможність агротоварів унеможлиблює подальший належний розвиток аграрної сфери, а наразі в умовах війни ситуація значно погіршилась. Тому тільки за умови розвитку аграрного сектору та ефективного управління ЗЕД с/г підприємств, відповідно до інноваційного типу, і проведення ефективної торговельної політики Україна може зайняти позицію лідера у глобальному продовольчому забезпеченні у поствоєнний період і забезпечити стабілізацію національної економіки. Наявні сприятливі умови та передові позиції на міжнародних аграрних ринках у розрізі окремих товарних груп формують необхідний базис для розвитку аграрного сектору України. Тому пріоритетними напрямками розвитку аграрного сектору України може стати: використання латентного потенціалу виробництва агротоварів, який перевищує потреби внутрішнього ринку, запровадження програм розвитку сільських територій та інфраструктури, стимулювання прямих іноземних інвестицій, застосування новітніх технологій та інновацій, інтелектуалізація зовнішньої торгівлі, модернізація й роботизація логістичних процесів, підвищення конкурентоспроможності продукції, стимулювання експорту готової продукції та товарів з високою доданою вартістю, географічна диверсифікація експорту, підвищення рівня внутрішньогалузевої спеціалізації.

Визначальним мотивом у поствоєнний період стане захист і реалізація національних інтересів і стабілізація національної економіки, насамперед сталого економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності, доступу до ринків та ефективного розподілу ресурсів, активізації бізнесу, включаючи ММСП, і покращення добробуту населення. Тому країна прагне стати членом ЄС та розвивати зовнішньоторговельні відносини і зацікавлена в поглибленні співпраці на двосторонній і багатосторонній основі з врахуванням новітніх трендів, зокрема нової політики щодо екологізації, відповідно до вимог Європейської зеленої угоди та нового плану дій щодо економіки замкнутого циклу (СЕАР), який Європейська комісія прийняла у березні 2020 р. Він є одним з основних будівельних блоків Європейської зеленої угоди нового Порядку денного Європи щодо сталого зростання. Перехід ЄС до циркулярної економіки зменшить тиск на природні ресурси та створить стійке зростання та робочі місця. Це також є передумовою для досягнення цілі ЄС щодо кліматичної нейтральності до 2050 р. та зупинки втрати біорізноманіття.

Література

1. The crisis in Ukraine: implications of the war for global trade and development. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099750104252216595/pdf/IDU0008eed66007300452c0beb208e8903183c39.pdf>.
2. FAO Global Food Crisis Report 2022. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb9997en/>.
3. Borsellino V., Schimmenti E., Hamid El Bilali. Agri-Food Markets towards Sustainable Patterns. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/6/2193/pdf>.
4. Yatsenko O., Tsygankova T., Tananaiko T., Zavadska Y., Irynychyna I., Horbachova I. Economization of diplomacy and modernization of global trade policy within geopolitically unstable environment. Modern foundations of economics, management and tourism: collective monograph. USA. Primedia eLaunch LLC. 2022, P. 130.
5. EU Ambassadors Annual Conference 2022: Opening speech by High Representative Josep Borrell. 2022. Brussels. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ambassadors-annual-conference-2022-opening-speech-high-representative-josep-borrell_en.
6. Mykhailova M., Yatsenko O., Zavadska Y., Afanasieva O., Haas R. The War in Ukraine and its Impact on Global Agricultural Trade. *Die Bodenkultur: Journal of Land Management, Food and Environment*. 2023. Vol. 74. Issue 2. P. 91-105.
7. Bazaluk O., Yatsenko O., Reznikova N., Bibla I., Karasova N., Nitsenko V. International integration processes influence on welfare of country. *Journal of Business Economics and Management*. 2022. 23(2). P. 382-398.
8. ECD-FAO Agricultural Outlook presents production, consumption, trade and price trends for the coming decade - Global agri-food systems need to transform to reach SDGs by 2030. 2020. URL: <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook-presents-production-consumption-trade-and-price-trends-for-the-coming-decade.htm>.

9. Kotykova O., Babych M. Economic Impact of Food Loss and Waste. *Agris Line Pap. Econ. Inform.* 2019. № 11. P. 57-71.
10. Meyers W., Karasova N., Yatsenko O. Highly marginal goods as source of export efficiency rise in agrarian sector. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development.* 2018. Vol. 40. № 4. P. 577-586.
11. Yatsenko O., Tsygankova T., Zavadaska Y., Horbachova I., Khoroshun O. Global agri-food market: consumer trends and challenges. *Financial and credit activity: problems of theory and practice.* 2020. Vol 4. № 35. P. 440-448.
12. Multi-Year Expert Meeting on Commodities and Development. 2020. URL: https://unctad.org/system/files/information-document/cimem2_2021_8_Feb_Holger%20Matthey.pdf.
13. International trade statistics. WTO (2020). URL: <https://data.wto.org/>.
14. Statement on highlighting the importance of MSMEs in the time of COVID-19. Document symbol WT/GC/215. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=263736,263735&CurrentCatalogueIdIndex=1&FullTextHash=371857150&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=False.
15. Робоча програма для мікро-, малих та середніх підприємств. Департамент торговельних угод та розвитку експорту. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=40e8eee2-b4b1-4e45-9baf-c9e4451eb21d&title=RobochaProgramaDliaMikro-MalikhTaSerednikhPidprimstv>.
16. The FAO Food Price Index drops for the third consecutive month in June URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
17. Monitoring eu agri-food trade. Developments in march 2022. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/trade-and-international-policy-analysis/monitoring-eu-agri-food-trade-previous-editions_en.
18. The importance of Ukraine and the russian federation for global agricultural markets and the risks associated with the war in Ukraine. URL: <https://www.fao.org/3/cb9013en/cb9013en.pdf>.
19. Statistics on merchandise trade. URL: <https://stats.wto.org/>.
20. Івченко В.М., Митченко О.О., Трофімова Г.В. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК. Київ: НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2022. 31 с.
21. Пугачов М.І. Виручка від українського аграрного експорту у 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3673506-virucka-vid-ukrainskogo-agrarnogo-eksportu-torik-skorotilas-na-15-iae.html>.
22. Ukraine Agricultural Production and Trade Foreign Agricultural Service U.S. 2022. URL: <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-04/Ukraine-Factsheet-April2022.pdf>.
23. Мовою фактів: аграрний сектор. URL: <https://www.usaid.gov/node/453071>.
24. Мінагрополітики веде перемовини з європейськими партнерами щодо фінпідтримки агровиробників. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/minagropolitiki-vede-peremovini-z-evropejskimi-partnerami-sodo-finpidtrimki-agrovirobnikiv>.
25. Assessing Investment Needs in Ukraine's Agricultural Reconstruction and Recovery. URL: <https://www.fao.org/3/cb9450en/cb9450en.pdf>.
26. Мінфін: За державними гарантіями на портфельній основі банками видано 5163 кредити на близько 10,2 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-derzhavnimi-garantiyami-na-portfelnij-osnovi-bankami-vidano-5163-krediti-na-blizko-102-mlrd-grn>.
27. Зміни до програми «Доступні кредити 5-7-9%»: підтримка посівної кампанії та активація підприємництва. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zmini-do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-pidtrimka-posivnoyi-kampaniyi-ta-aktivaciya-pidpriyemnictva28032022>.
28. Обсяги квот товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021-%D0%BF#n24>.
29. Крюкова І.О., Ніценко В.С. Обліково-аналітична підтримка ефективного управління земельними ресурсами аграрних бізнес-структур. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* 2016. Том 15. Випуск 3 (34). С. 7-23.
30. Ніценко В.С. Механізми розвитку інтегрованих підприємницьких структур в агропродовольчій сфері: проблеми теорії та практики: монографія. Херсон: Видавець Грін Д.С., 2014. 352с.
31. Ніценко В., Чернега І. Роль іноземного капіталу у розвитку банківського сектору України. *Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки:* матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль: Крок, 2011. С. 320-324.
32. Ніценко В.С. Зернові елеватори: стан та інвестиційні горизонти. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки».* 2012. № 10. С. 122-133.

References

1. The crisis in Ukraine: implications of the war for global trade and development. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099750104252216595/pdf/IDU0008eed66007300452c0beb208e8903183c39.pdf>.
2. FAO Global Food Crisis Report 2022. Available at: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb9997en/>.
3. Borsellino, V., Schimmenti, E., Hamid, El Bilali. Agri-Food Markets towards Sustainable Patterns. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/6/2193/pdf>.
4. Yatsenko, O., Tsygankova, T., Tananaiko, T., Zavadaska, Y., Irynychyna, I., Horbachova, I. (2022). *Economization of diplomacy and modernization of global trade policy within geopolitically unstable environment. Modern foundations of economics, management and tourism.* Primedia eLaunch LLC. USA.
5. EU Ambassadors Annual Conference 2022: Opening speech by High Representative Josep Borrell. (2022). Brussels. Available at: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ambassadors-annual-conference-2022-opening-speech-high-representative-josep-borrell_en.
6. Mykhailova, M., Yatsenko, O., Zavadaska, Y., Afanasieva, O., Haas, R. (2023). «The War in Ukraine and its Impact on Global Agricultural Trade». *Die Bodenkultur: Journal of Land Management, Food and Environment.* Vol. 74. Issue 2. pp. 91-105. DOI: <https://doi.org/10.2478/boku-2023-0008>.

7. Bazaluk, O., Yatsenko, O., Reznikova, N., Bibla, I., Karasova, N., Nitsenko, V. (2022). «International integration processes influence on welfare of country». *Journal of Business Economics and Management*. 23(2). pp. 382–398. DOI: <https://doi.org/10.3846/jbem.2022.16228>.
8. ECD-FAO Agricultural Outlook presents production, consumption, trade and price trends for the coming decade - Global agri-food systems need to transform to reach SDGs by 2030. (2020). Available at: <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook-presents-production-consumption-trade-and-price-trends-for-the-coming-decade.htm>.
9. Kotykova, O., Babych, M. (2019). «Economic Impact of Food Loss and Waste». *Agris Line Pap. Econ. Inform.* № 11. pp. 57-71.
10. Meyers, W., Karasova, N., Yatsenko, O. (2018). «Highly marginal goods as source of export efficiency rise in agrarian sector». *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Vol. 40. № 4. pp. 577-586. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2018.50>. Available at: <http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/1173>.
11. Yatsenko, O., Tsygankova, T., Zavadzka, Y., Horbachova, I., Khoroshun, O. (2020). «Global agri-food market: consumer trends and challenges». *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Vol 4. № 35. pp. 440-448. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcactp.v4i35.222518>.
12. Multi-Year Expert Meeting on Commodities and Development. (2020). Available at: https://unctad.org/system/files/information-document/cimem2_2021_8_Feb_Holger%20Matthey.pdf.
13. International trade statistics. WTO (2020). Available at: <https://data.wto.org/>.
14. Statement on highlighting the importance of MSMEs in the time of COVID-19. Document symbol WT/GC/215. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=263736,263735&CurrentCatalogueIdIndex=1&FullTextHash=371857150&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=False.
15. Robocha prohrama dlia mikro-, malykh ta serednikh pidpriemstv. Departament torhovel'nykh uhod ta rozvytku eksportu. (2023). [Work program for micro, small and medium enterprises. Department of Trade Agreements and Export Development]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=40e8ee2-b4b1-4e45-9baf-c9e4451eb21d&title=RobochaProgramaDliaMikro-MalikhTaSerednikhPidprimstv>.
16. The FAO Food Price Index drops for the third consecutive month in June. Available at: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
17. Monitoring eu agri-food trade. Developments in march 2022. Available at: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/trade-and-international-policy-analysis/monitoring-eu-agri-food-trade-previous-editions_en.
18. The importance of Ukraine and the russian federation for global agricultural markets and the risks associated with the war in Ukraine. Available at: <https://www.fao.org/3/cb9013en/cb9013en.pdf>.
19. Statistics on merchandise trade. Available at: <https://stats.wto.org/>.
20. Ivchenko, V.M., Mytchenok, O.O., Trofimova, H.V. (2022). *Zovnishn'otorhovel'nyy obih produktsii APK*. [Foreign trade circulation of agricultural products]. NDI "Ukrainian agricultural exports". Kyiv. Ukraine.
21. Puhachov, M.I. Vyruchka vid ukrains'koho ahrarnoho eksportu u 2022. [Revenue from Ukrainian agricultural exports in 2022]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3673506-virucka-vid-ukrainskogo-agrarnogo-eksportu-torik-skorotilas-na-15-iae.html>.
22. Ukraine Agricultural Production and Trade Foreign Agricultural Service U.S. (2022). Available at: <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-04/Ukraine-Factsheet-April2022.pdf>.
23. Movoju faktiv: ahrarnyj sektor. [In the language of facts: the agricultural sector]. Available at: <https://www.usaid.gov/node/453071>.
24. Minahropolityky vede peremovyny z evropejs'kymy partneramy schodo finpidtrymky ahrovyrobnykiv. [The Ministry of Agrarian Policy is negotiating with European partners regarding financial support for agricultural producers]. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/minagropolitiki-vede-peremovini-z-evropejskimi-partnerami-sodo-finpidtrimki-agrovirobnykiv>.
25. Assessing Investment Needs in Ukraine's Agricultural Reconstruction and Recovery. Available at: <https://www.fao.org/3/cb9450en/cb9450en.pdf>.
26. Minfin: Za derzhavnymy harantiiamy na portfel'nij osnovi bankamy vydano 5163 kredyty na blyz'ko 10,2 mlrd hrn. [Ministry of Finance: Banks issued 5,163 loans for about UAH 10.2 billion under state guarantees on a portfolio basis]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-derzhavnimi-garantiyami-na-portfelnij-osnovi-bankami-vidano-5163-krediti-na-blizko-102-mlrd-grn>.
27. Zminy do prohramy «Dostupni kredyty 5-7-9%»: pidtrymka posivnoi kampanii ta aktyvatsiia pidpriemnytstva. [Changes to the "5-7-9% Available Loans" program: support for the seeding campaign and activation of entrepreneurship]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/zmini-do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-pidtrimka-posivnoyi-kampaniyi-ta-aktivaciya-pidpriemnytstva28032022>.
28. Obsiah kvot tovariv, eksport iakykh pidlihaie litsenzuvanniu. [Volumes of quotas of goods, the export of which is subject to licensing]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021-%D0%BF#n24>.
29. Kriukova, I.O., Nitsenko, V.S. (2016). «Accounting and analytical support for effective management of land resources of agrarian business structures». *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*. Vol. 15. Issue 3 (34). pp. 7-23.
30. Nitsenko, V.S. (2014). *Mekhanizmy rozvytku intehrovanykh pidpriemnyts'kykh struktur v ahroprodovol'chij sferi: problemy teorii ta praktyky*. [Mechanisms of development of integrated business structures in the agro-food sector: problems of theory and practice]. Vydavets' Hrin D.S. Kherson. Ukraine.
31. Nitsenko, V., Cherneha, I. (2011). «The role of foreign capital in the development of the banking sector of Ukraine». *Teoretyko-metodolohichni i naukovopraktychni zasady investytsijnoho, finansovoho ta oblikovoho zabezpechennia rozvytku ekonomiky*. [Role of foreign capital in the development of the banking sector of Ukraine]. *Proceeding of the Materials of the mizhnar. nauk.-prakt. interent-konf. Ternopil'*. Krok. pp. 320-324.
32. Nitsenko, V.S. (2012). «Grain elevators: state and investment horizons». *Visnyk KhNAU. Seriiia «Ekonomichni nauky»*. № 10. pp. 122-133.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2023 р.